

دکتر توحید ملک زاده

ایمیل:

tohidmelikzade@yahoo.com

چکیده:

وابستگی:

محقق تاریخ و فرهنگ آذربایجان-

عضو هیئت علمی دانشگاه

دو سند از ممنوعیت زبان ترکی در ایران دوره پهلوی اول و دوم

همزمان با روی کار آمدن سلسله پهلوی، در اثر مساعی چندین ساله طبقه ای از روشنفکران ایرانی اعم از فارس و ترک، ایران دوره قاجاری از حالت چندگانگی فرهنگی به تکصدایی فرهنگی تبدیل و با استقرار این رژیم، تک صدایی ادبیات فارسی و ممنوعیت زبان و ادب ترکی با جبر بخشنده و زور دولتی یکی از ارکان ایران دوره پهلوی گردید.

یکی از اولین اسناد تلاش برای جلوگیری از تدریس زبان ترکی در آذربایجان، راپورت و درخواست فرخ رئیس محاسبات وزارت امور خارجه به تاریخ ۱۳۰۵ ش، از وزارت خارجه ایران است مبنی بر جلوگیری از تاسیس مدرسه ترکی در آذربایجان. سند دوم مربوط به مبارزه با زبان و ادبیات ترکی در اواخر دوره پهلوی می باشد.

کلمات کلیدی: آذربایجان، ترکی، ممنوعیت زبانی، دوره پهلوی

استناد (آپا):

ملک زاده، ت. دو سند از ممنوعیت زبان ترکی در ایران دوره پهلوی اول و دوم. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان

و ترک" سال ۰۳، شماره ۰۹، پاییز ۱۴۰۴. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Dr. Tohid Malekzadeh

Email:

tohidmelikzade@yahoo.com

Affiliation:

Researcher of Azerbaijani
History and Culture

University Faculty Member

Two Documents on the Prohibition of the Turkish Language in Iran during the First and Second Pahlavi Eras

Abstract:

With the rise of the Pahlavi dynasty, due to the years-long efforts of a class of Iranian intellectuals, both Persian and Turk, Iran of the Qajar era transformed from a state of cultural plurality to cultural monophony. With the establishment of this regime, the monophony of Persian literature and the prohibition of the Turkish language and literature through state coercion and official directives became one of the pillars of Iran during the Pahlavi period.

One of the first documents attempting to prevent the teaching of the Turkish language in Azerbaijan is a report and request by Farrokh, the Head of Accounting of the Ministry of Foreign Affairs, dated 1305 SH (1926 CE), to the Iranian Ministry of Foreign Affairs, urging the prevention of the establishment of a Turkish school in Azerbaijan. The second document pertains to the struggle against the Turkish language and literature in the late Pahlavi period.

Keywords: Azerbaijan, Turkish, Language Prohibition, Pahlavi Era

CITATION (APA):

Malekzadeh, T. Two Documents on the Prohibition of the Turkish Language in Iran during the First and Second Pahlavi Eras. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 03, number 09, Fall 2025, ISSN: 3041-8690.

Dr. Tohid Məlikzadə

E-poçt:

tohidmelikzade@yahoo.com

Mənsubiyyət:

Azərbaycan Tarixi və
Mədəniyyəti tədqiqatçısı,

Universitetin Akademik
Heyət üzvü

İranın I və II Pəhləvi dövründə türk dilinin qadağan olunmasına aid iki sənəd

Xülasə:

Pəhləvi sülaləsinin hakimiyyətə gəlməsi ilə birlikdə həm fars, həm də türk olan bir qrup iranlı ziyalının illərlə göstərdiyi səylər nəticəsində, Qacar dövrünün çoxmədəniyyətli İranı, tək mədəniyyətli bir struktura çevrildi. Bu rejimin yaranması ilə, fars ədəbiyyatının tək səsliliyi və türk dili və ədəbiyyatının dövlət təzyiqi və təlimatları ilə qadağan edilməsi, Pəhləvi dövrü İranının əsas sütunlarından birinə çevrildi.

Azərbaycanda türk dilinin tədrisinin qarşısını almaq üçün ilk sənədlərdən biri, 1305 (hicri şəmsi) tarixli, Xarici İşlər Nazirliyinin mühasibat rəisi Fərruxun İran Xarici İşlər Nazirliyinə, Azərbaycanda bir türk məktəbinin açılmasının qarşısını almaq məqsədilə yazdığı hesabatı və müraciətidir. İkinci sənəd isə, Pəhləvi dövrünün son illərində türk dili və ədəbiyyatı ilə mübarizəyə aiddir.

Açar sözlər: Azərbaycan, türk dili, dil qadağası, Pəhləvi dövrü

CITATION (APA):

Məlikzadə, T. İranın I və II Pəhləvi dövründə türk dilinin qadağan olunmasına aid iki sənəd. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 03, nömrə 09, Payız 2025, ISSN: 3041-8690.

Dr. Tohid Melikzade

E-posta:

tohidmelikzade@yahoo.com

Üyelik:

Azerbaycan Tarihi ve Kültürü
Araştırmacısı

Üniversite Öğretim Üyesi

İran'ın I ve II Pehlevî Dönemlerinde Türkçe Dil Yasağına İki Belge

Özet:

Pehlevî Hanedanının iktidara gelişiyle birlikte, hem Fars hem de Türk kökenli bir grup İranlı aydının yıllardır sürdürdüğü çabalar sonucunda, Kaçar döneminin çok kültürlü İran'ı, tek kültürlü bir yapıya dönüştü. Bu rejimin kurulmasıyla, Fars edebiyatının tek sesliliği ve Türk dili ve edebiyatının devlet zoru ve genelgelerle yasaklanması, Pehlevî dönemi İran'ının temel dayanaklarından biri haline geldi.

Azerbaycan'da Türkçe öğretimini engellemeye yönelik ilk belgelerden biri, 1305 (Hicri Şemsi) tarihli, İran Dışişleri Bakanlığı Muhasebe başkanı Ferruh'un, Azerbaycan'da bir Türk okulunun açılmasını önleme talebini içeren, İran Dışişleri Bakanlığına yazdığı rapor ve başvurusudur. İkinci belge ise, Pehlevî döneminin sonlarında Türk dili ve edebiyatıyla mücadeleyle ilişkindir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Türkçe, Dil Yasağı, Pehlevî Dönemi

CITATION (APA):

Melikzade, T. İran'ın I ve II Pehlevî Dönemlerinde Türkçe Dil Yasağına İki Belge. Urmîye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 03, sayı 09, Sonbahar 2025, ISSN: 3041-8690.

همزمان با روی کار آمدن سلسله پهلوی، در اثر مساعی چندین ساله طبقه ای از روشنفکران ایرانی اعم از فارس و ترک، ایران دوره قاجاری از حالت چندگانگی فرهنگی به تکصدایی فرهنگی تبدیل و با استقرار این رژیم، تک صدایی ادبیات فارسی و ممنوعیت زبان و ادب ترکی با جبر بخشنامه و زور دولتی یکی از ارکان ایران دوره پهلوی گردید.

یکی از اولین اسناد حاکی از جلوگیری از تدریس زبان ترکی در آذربایجان راپورت و درخواست فرخ (۱۲۶۵-۱۴ آذر ۱۳۵۲، تهران) رئیس محاسبات وزارت امور خارجه، از وزارت خارجه ایران است مبنی بر جلوگیری از تاسیس مدرسه ترکی در آذربایجان. این سند به شماره ۸۷۴۳-۲۱۰ در سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران نگهداری می شود.

سید مهدی فرخ (۱۲۶۵-۱۴ آذر ۱۳۵۲، تهران) ملقب به مبین السلطنه و بعد معتصم السلطنه دولت مرد ایرانی اواخر دوره قاجار و دوره پهلوی بود. او نخستین وزیر صنایع و نخستین وزیر خواربار ایران است. نزدیک به نیم قرن مشاغل و مقامات مختلف حکومتی و سیاسی داشت: هفت مرتبه استاندار و پنج نوبت وزیر و سه دوره سناتور و دو دوره نماینده مجلس و دو دفعه سفیر کبیر شد. وی پس از حوادث جنگ جهانی دوم نامزد استانداری آذربایجان گردید حتی فرمان او صادر شد ولی به سبب مخالفت شوروی با او، اعزامش به تأخیر افتاد تا اینکه دولت حکیم الملک روی کار آمد و سهام السلطان بیات را برای استانداری آذربایجان در نظر گرفت. خودش در انتقاد از این تصمیم گفت که اگر او را به استانداری آذربایجان می فرستادند: «اگر شکی و شیروان گنجه و بادکوبه به کشور ما اعاده نمی شد، اما کمیته استقلال طلبی هم در آذربایجان تشکیل نمی شد، مگر این که من کشته می شدم و از روی جنازه من رد می شدند». این توضیحات مختصر روحیه وی نسبت به آذربایجان و ترکی را نشان می دهد. جالبترین نکته در این گزارش رسمی فرخ این است که گویا درخواست تاسیس مدرسه ترکی در سال ۱۹۲۶ یعنی در دوران حکومت بلشویکها در آذربایجان که کلا تحرکات ناسیونالیستی در آنجا ممنوع گردیده بود به تشویق و القای همسایه غربی ایران یعنی ترکیه جدید التاسیس که سه سال از تاسیسش می گذشت انجام می گرفت.

۱- نامه فرخ:

اداره دوم سیاسی، نمره ۲۰۱۴ تاریخ چهارم خرداد ۱۳۰۵

مقام منبع وزارت امور خارجه

در موقع مسافرت از بادکوبه به مسکو به اتفاق آقای اسفندیاری ژنرال کنسول بادکوبه در یکی از ایستگاههای بین راه آقای موسی بیکاف رئیس الوزرای حکومت جمهوری بادکوبه را ملاقات کردیم. مشارالیه تقاضا نمود که در واگون مخصوص از او دیدن بنمائیم و فردای آن روز آجودان مخصوص خود را فرستاد لهذا در واگون مخصوص از ایشان و آقای عسگر جاهد (کمیسر مالیاتهای شهری و تجارتی) ملاقات کردیم.

در ضمن مذاکرات متفرقه از هر طرف کمیسر موسی بیک اف اظهار داشت که ما سعی داریم دو مدرسه در آذربایجان ایران تاسیس کنیم یکی در تبریز و یکی هم در ارومیه یا مابین ارومیه و تبریز. جواب ما این شد مدرسه روسی در بعضی نقاط هست و دیگر احتیاج به تاسیس مدرسه جدید ندارید مشار الیه اظهار داشت که مقصود ما تاسیس مدرسه ترکی است که کلیه دروس و پروگرام آن به زبان ترکی باشد. بدیهی است در این موقع، مقتضی نبود که دیگر جوابی داده شود ولی نظر به اینکه از این اظهار نظرمی توان کلیه مکنونات حکومت بادکوبه و تبلیغات ترکها در آنجا پی برد مراتب را لازم دانست بعرض اولیای وزارت جلیله برساند. محتاج به عرض نمی دانم که تاسیس هرگونه مدرسه از طرف بادکوبه مخصوصاً با مخارج و پروگرام آنها موافق دستور همسایگان غربی است تا چه حد در آذربایجان ایران مضر خواهد بود و دولت ایران لازم است از تبلیغات و اقدامات حضرات جلوگیری کند.

مهدی فرخ

فرخ

نمونه (۱۰)

۱۳۰

سنه

۴/۹

بتاریخ

نمره ۳۹۴۲/۵۹۴

ضمیمه

وزارت امور خارجه

اداره

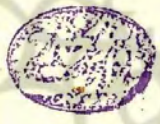
دایره

مخبر

محرر

تسمیة ریاست وزارت علوم و فرهنگ

آقای میرزا سید مهدی خان فرخ رستمی ریاست وزارت امور خارجه در خدمت
بوده اند و اینچنین به وزارت امور خارجه داده اند و در آنجا بکار برده اند

تسمیة نهاد و مکتب

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

قسم مهره سازان و سازهای آذربایجان

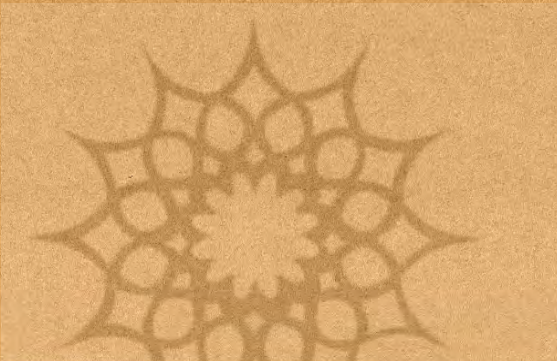

سازان ساز و سازهای آذربایجان
معاونت اسنادی
مخازن آرشیوی

جای نما

۲۱۱ ۸۷۴۳

تعداد برگ	نام و نام خانوادگی:	عنوان	تاریخ:
☐	نام و نام خانوادگی:	تاریخ:	تاریخ:
☐	نام و نام خانوادگی:	تاریخ:	تاریخ:
☐	نام و نام خانوادگی:	تاریخ:	تاریخ:
☐	نام و نام خانوادگی:	تاریخ:	تاریخ:
☐	نام و نام خانوادگی:	تاریخ:	تاریخ:
☐	نام و نام خانوادگی:	تاریخ:	تاریخ:
☐	نام و نام خانوادگی:	تاریخ:	تاریخ:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

پانزده فروردین ۱۳۵۶ شهربانی تبریز در ظاهر بازرسی معمولی ولی در باطن بلکه گزارشهای مامورین ساواک به دو کتابفروشی در تبریز رفته و تعداد ۱۴ جلد کتاب « خودآموز و مکالمات جدید ترکی » را به اصطلاح کشف نمودند. نکته قابل توجه، استفاده شهربانی استان از کلمه آذربایجان خاوری و استفاده اداره کل فرهنگ از آذربایجان شرقی می باشد. نامه از شهربانی شروع و پس از مکاتبه اداره کل فرهنگ آذربایجان شرقی با وزارتخانه فرهنگ رسماً اعلام می گردد « چاپ و نشر کتاب و هر نشریه دیگر به زبان ترکی ممنوع می باشد.». قیام ۲۹ بهمن ۱۳۵۶ تبریز جوابی برای این اقدامات مخرب و همچنین پایان ننگین این دستورات بود.

وزارت کشور

شهربانی کشور

۲۵۳۶/۲/۲۰

شماره ۱۳/۹۴/م

از شهربانی استان آذربایجان خاوری به اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی
موضوع کتاب خودآموز و مکالمات جدید ترکی

روز ۲۵۳۶/۱/۱۵ ضمن بازرسی که از کتابفروشی‌های این شهرستان به عمل آمد تعداد ۱۴ جلد از کتاب موصوف از کتابفروشی سعادت واقع در خیابان پهلوی و مطبوعاتی صدف کشف و کلیه آنها جمع آوری و در این شهربانی بایگانی گردید. مضاف بر اینکه برابر تحقیقات معموله محل چاپ این کتاب تهران ولی انتشار دهنده آن مشخص نیست. مراتب جهت آگاهی اعلام می گردد

رئیس شهربانی استان آذربایجان خاوری
سرتیپ قهرمانی
پیشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

محرمانه

به: دفتر کل حفاظت

از: اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی

موضوع: فروش کتاب خودآموز مکالمات جدید ترکی

شماره ۳۶/۳/۲ تاریخ ۵/۴/۱۳۵۶م

پیوست: فتوکپی کتاب و نامه شهربانی

با ارسال فتوکپی کتاب مذکور و نامه شماره ۵۳۳-۱۴۳ مورخ ۳۶/۲/۲۴ شهربانی تبریز خواهشمند است دستور فرمایند در این مورد رسیدگی و نتیجه اقدامات را به این اداره کل اطلاع دهند.

مظاهری

مدیر کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی

وزارت فرهنگ و هنر

محرمانه ۴/۷۳/۲۱۱ تاریخ ۳۶/۴/۶

بعرض برسد در اجرای امریه مقام عالی وزارت ذیل نامه شماره ۵/۴/۱۲۶ م مورخ ۳۶/۳/۲ اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی باستحضار عالی می رساند چاپ و نشر کتاب و هر نشریه دیگر به زبان ترکی ممنوع می باشد. مراتب معروض می گردد تا در صورت تصوب اجازه فرمایند پاسخ لازم به فرهنگ و هنر تبریز داده شود.

با تقدیم احترام درخشنده زعیمی ۳۶/۴/۸

محرمانه

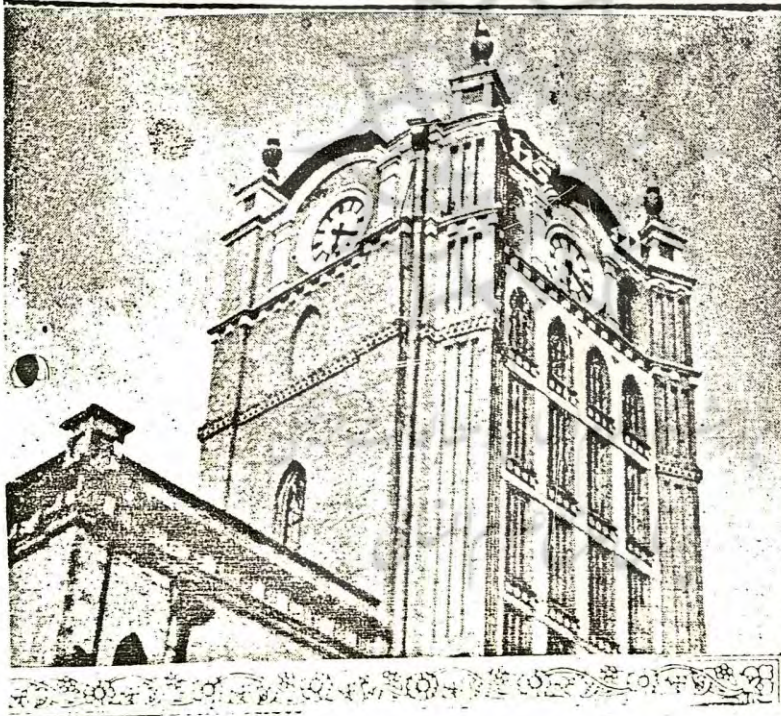
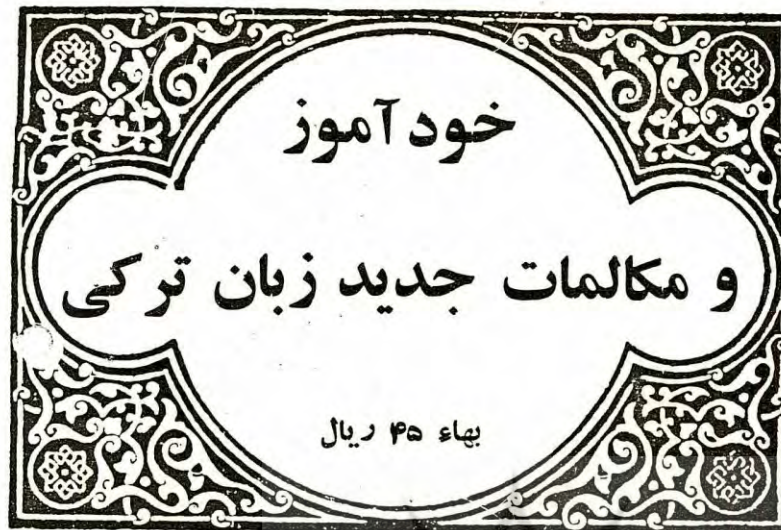
وزارت فرهنگ و هنر شماره ۴/۷۳/۲۰۰ تاریخ ۳۶/۴/۱۹

دفتر حفاظت

عین نامه شماره ۵/۴/۱۲۶ م تاریخ ۳۶/۳/۲ اداره کل فرهنگ و هنر استان آذربایجان شرقی در مورد چاپ خودآموز و مکالمات جدید به زبان ترکی همراه فتوکپی گزارش شماره ۴/۷۳/۲۱۱ تاریخ ۳۶/۴/۶ این واحد اشعار می دارد که چاپ کتاب و هرگونه نشریه دیگر به زبان ترکی ممنوع می باشد.

درخشنده زعیمی

مدیر کل نگارش

وزارت کشور
شهریاتی کشور

شماره ۱۴۴-۸۵۳
تاریخ ۹۲-۲-۲۴
پیوست

از شهرداری استان آذربایجان خاوری
به اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی
موضوع کتاب خوب آموزگار کلمات جدید ترکی

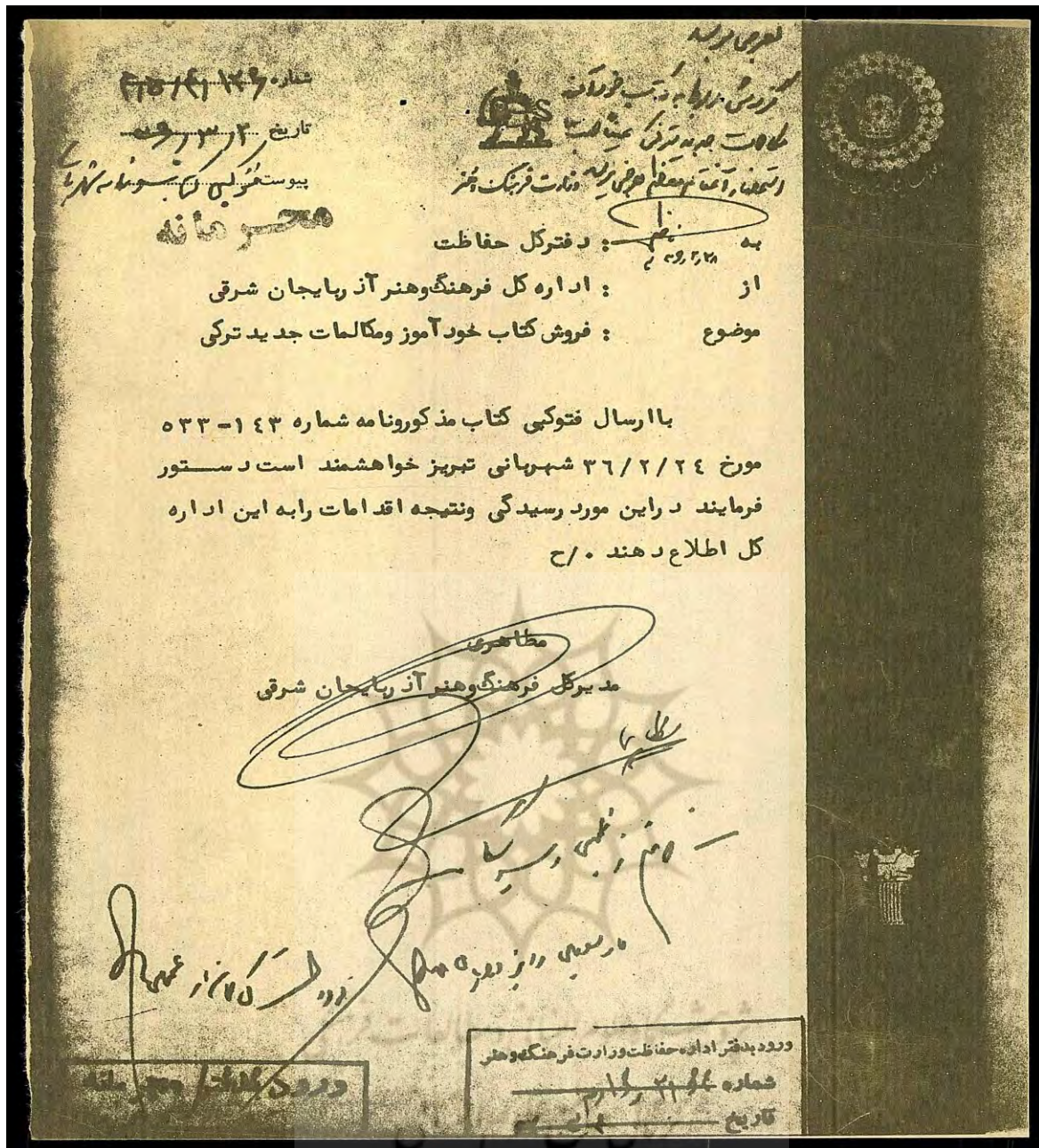
بازگشت شماره ۲۵۳۶/۱۲/۱۳/۹۴
روز ۲۵۳۶/۱/۱۵۵ ضمن بازرسی که از کتابفروشیهای این شهرستان بعمل تعداد ۱۴ جلد از کتاب
موصوف از کتابفروشی سعادت واقع در خیابان بهلولوی و مطبوعات صبا کشف و کلیه
آنها جمع آوری و در این شهرداری بایگانی گردید مضاف بر اینکه برابر تحقیقات معمول
محل چاپ این کتاب تهران ولی انتشار دهنده آن مشخص نیست مراتب جهت آگاهی اعلام میگردد.

رئیس شهرداری استان آذربایجان خاوری - سرتیپ قهرمانی

از سر

۱۳۰۱/۱۳/۲۵۳۶
تاریخ و مکان و سایر موارد

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

محرمانه

شماره ۲۱۱/۳۷۴
تاریخ ۶/۴/۵۹
پیوست.....

بعرض برسد

دراجرای امریه مقام عالی وزارت ذیل نامه
شماره ۱۲۶/۴/۵ م مورخ ۳۶/۳/۲ اداره کل
فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی باستحضار عالی
میرساند چاپ و نشر کتاب و هنرشریه دیگر زبان
ترکی ممنوع میباشد . مراتب معروض میگردد تا
در صورت تصویب اجازه فرمایند پاسخ لازم بـ
فرهنگ و هنر تبریز داده شود .

باتقدیم احترام . درخشنده زعیمی

پرونده گاه علوم استان و مرکز
پایان اجازت علوم استان
معاون امور مطبوعات و نشریات

ورود بدقترا اداره حفاظت و رات فرهنگ و هنر

شماره ۱۲۶/۴/۵
تاریخ ۶/۴/۵۹

وزارت فرهنگ و تهرمانه
محرمانه

شماره ۳۷۳

شماره

تاریخ ۱۹ شهریور

پیوست

دفتر حفاظت

عین نامه شماره ۱۲۶/۴/۵/م مورخ
۳۶/۳/۲ اداره کل فرهنگ و هنر استان
آذربایجان شرقی در مورد چاپ خود آموز
و مکالمات جدید به زبان ترکی همراه فتوکپی
گزارش شماره ۲۱۱/۷۳/م مورخ ۳۶/۴/۶
این واحد اشعار میدارد که چاپ کتاب و -
هرگونه نشریه دیگر به زبان ترکی ممنوع میباشد.

درخشنده زعیمی

مدیرکل نگارش

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران
 معاونت اسنادی
 مخزن آرشیوی

جای نما

تعداد برگ نام و نام خانوادگی تاریخ

ضمیمه نام و نام خانوادگی تاریخ

ضد عفونی نام و نام خانوادگی تاریخ

آسیب زدایی نام و نام خانوادگی تاریخ

مرمت نام و نام خانوادگی تاریخ

اسکن نام و نام خانوادگی تاریخ

میکروفیلم نام و نام خانوادگی تاریخ

شماره عمومی کلاس		ضمیمه مسئول پیاکنویس
 وزارت فرهنگ و هنر		
تاریخ تحریر ۱۳۵	تاریخ ثبت ۱۳۵	تاریخ خروج ۱۳۵
موضوع پیش نویس		دفتر صفا
عین نامه شماره ۸/۴/۱۲۵ خراج آذربایجان در وقت بنابر آن آذربایجان سرحد در حدود باب خود احرار و مملکت سیه بر زبان ترک همراه فتوای گورنر شماره ۱۱۲۲/م خراج آذربایجان واحد رشت رسیده که باب کتاب و هرگز نه وزیر بر زبان ترک خراج آذربایجان در وقت سرحد سرحد آذربایجان		
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی رتال جامع علوم انسانی		

آلفيشلاماق	تيريك كردن	آلما	سيب
آلماق	كرفتن	آلدانماق	گول خوردن
آلدانماق	گول زدن	آلت	نك زير
آلتى	زنگنه	آتميش	ميش
آى	نمش	آيياشى	بساسر نماز
آيى	ميتخرس	آيدين	نار و روشن
آيرى	آيدى	آرخ	نار و نجوى
آرى	خوتبور	آييلماق	ميتيدار شدن
آرتيق	ميتخرىاد	آزى	ميتخرىكم
آزاتماق	ميتخرىكم	آزار	ميتخرى
آزادلى	ميتخرى	آزماق	ميتخرىكم
آزغين	ميتخرى	آسقىرماق	ميتخرى
آسماق	ميتخرى	آغ	ميتخرى
آغارتماق	ميتخرى	آغخت	ميتخرى
آغلاماق	ميتخرى	آغرى	ميتخرى
آسان	ميتخرى	آغاراتى	ميتخرى
آغاج	ميتخرى	آت	ميتخرى
آل	ميتخرى	آلى	ميتخرى